

Т. В. Окольнічакандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

ФОРМИ ГРОМАДСЬКОГО СПІЛКУВАННЯ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОЛОДІ XIX – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XX СТОЛІТТЯ

У статті автором на основі аналізу етнографічних джерел XIX – першої чверті XX століття розкриваються основні форми громадського спілкування східнослов'янських парубків та дівчат. У публікації звертається увага на такі форми громадського спілкування молоді, як ярмарки, сусідство, посестринство та побратимство, вечорниці / досвітки / вулиця, які сприяли формуванню у східнослов'янської молоді стереотипів поведінки, що були визначальним вектором становлення особистості; формуванню естетичних уподобань; основ гуртової та особистої поведінки; емоційного та інтелектуального досвіду; засвоєнню фольклорної спадщини етносу; вірність клятві формувала поняття про дружбу і честь як вищі моральні якості.

Автор доходить висновку, що ярмарки, побратимство та посестринство, сусідство, вечорниці / досвітки / вулиця були головними осередками соціалізації селянської молоді юнацького віку, тут дівчата та парубки могли краще пізнати протилежну стать, опанувати стиль та форми поведінки, властиві дорослим, здобути певні знання та досвід у сфері особистих стосунків. Спостерігається також подальше закріплення статевої диференціації сфер активності, праці та стилів самореалізації.

Ключові слова: східнослов'янська молодь, етнографічні джерела XIX – першої чверті XX століття, ярмарки, побратимство та посестринство, сусідство, вечорниці / досвітки / вулиця.

Постановка проблеми. У сучасній вітчизняній історико-педагогічній науці є потреба переосмислення досвіду традиційних етнопедагогічних принципів, характерних для педагогіки східних слов'ян, виходячи із сучасних підходів до розгляду цих питань, адже динамічні процеси, що відбуваються сьогодні в суспільстві, зумовили зміни традиційних базових цінностей сім'ї, норм і правил, які викликали оновлення соціокультурного досвіду, хоча й не завжди позитивного характеру. Нинішнє суспільство потребує системних змін у вихованні й соціалізації, але у підґрунтя таких змін потрібно закласти характерні особливості етнічної культури.

Актуальність досліджуваної проблеми також зумовлена інтересом суспільства до вивчення субкультур (як одного із засобів опису явищ культурної диференціації сучасного суспільства). Універсальними субкультурами, через які проходять всі люди, є дитяча і молодіжна. Саме з дитинством та юністю, які вирізняються та символізуються у кожній культурній традиції, пов'язані найбільш інтенсивні процеси виховання та соціалізації індивіда.

Етносоціокультурна програма вивчення дитинства та юності на сучасному етапі розвитку суспільства, коли переглядається сутність процесу виховання дитини (як носія генетичного коду нації) та створюються українознавчі моделі виховання молодих поколінь, є особливо актуаль-

ною. Оновлена парадигма потребує об'єднання зусиль науковців низки дисциплін, зокрема педагогів, психологів, істориків, етнографів. Ось чому сьогодні необхідно привернути увагу педагогів до глибокої проблеми – етнографічного вивчення народно-педагогічних поглядів на виховання дітей та молоді. Педагогічний підхід у дослідженні етнографії дитинства та молоді дасть можливість диференційовано ставити питання про соціокультурні детермінанти виховання і значення в процесі передання національної культури від одного покоління до іншого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. XIX – перша чверть XX ст. упродовж тривалого часу викликала і сьогодні продовжує викликати інтерес багатьох дослідників. Водночас у сучасній історико-педагогічній науці лише частково звернено увагу на педагогічне вивчення східнослов'янської етнографії дитинства. Тим часом не можна стверджувати, що вчені цілком обійшли увагою означену проблему.

Починаючи з кінця 90-х років XX ст., у деяких підручниках з історії педагогіки звертається увага на історію виховання східнослов'янських народів. Серед таких наукових публікацій слід назвати підручник О. Любара, М. Стельмаховича, Д. Федоренка «Історія української педагогіки» (1999). У межах етнопедагогічного підходу, що розвивається завдяки дослідженням З. Болтарович,

Т. Мацейків, М. Стельмаховича та ін., відбувається звернення до проблем вивчення способів та методів виховання дитини в народній культурі.

Досліджуючи народну педагогіку як етноформувальний чинник, значну увагу приділяє дитині в етнопедагогічних традиціях українського народу кінця XIX – початку XX ст. Н. Жмуд.

Спеціальним об'єктом дослідження став процес виховання дітей давніх східних слов'ян у монографії О. Радул «Виховання дітей у процесі життєдіяльності давніх східних слов'ян (VI – XIII ст.)» (2013). Водночас вивчення педагогіки східних слов'ян на основі аналізу етнографічних досліджень XIX – першої чверті XX ст. залишається фрагментарним. Є досить велика кількість етнографічних джерел, які висвітлюють різні сторони життєдіяльності східнослов'янських народів і аналіз яких дозволяє нам розкрити форми громадського спілкування східнослов'янської молоді XIX – першої чверті XX ст.

Мета статті. На основі аналізу етнографічних джерел розкрити форми громадського спілкування східнослов'янської молоді XIX – першої чверті XX ст. (як шляху її соціалізації та виховання).

Виклад основного матеріалу. Народна педагогіка східних слов'ян виробила своєрідні форми спілкування у молодіжній громаді, яка об'єднувала неодружену молодь віком від 14 років. Форми дошлюбного спілкування молоді, маючи ще й у перших десятиліттях XX ст. усталені структуру, внутрішні механізми самоорганізації, забезпечували захист від руйнівних процесів, зокрема асиміляційних, оскільки систематичне безпосереднє засвоєння звичаєво-обрядової культури, етикетних норм та правил сприяло формуванню у молоді стереотипів поведінки, які були визначальним вектором становлення особистості.

Однією з поширених форм спілкування східнослов'янської молоді були ярмарки. Окрім господарських функцій, на ярмарках хлопці та дівчата знайомились, укладали шлюбні угоди («згоди», «угоди», «купна») [1, с. 299; 2, с. 109]. Водночас ярмарки слугували постійним засобом різноманітної інформації й знань, насамперед великої виставки товарів.

Іншим поширеним каналом спілкування молоді була церква. За свідченнями етнографів А. Єфіменко [3, с. 310], М. Сумцова [4, с. 492], сільська церква завжди була одним із головних осередків консолідації громади і місцем інтенсивного спілкування сільського люду. Більшість основних форм традиційного молодіжного дозвілля (забави, ігрища) починалися саме на майдані біля церкви.

Саме біля церкви досить часто відбувалось ближче знайомство молоді, яка збиралась у неділю і свята. Так, наприклад, етнограф М. Макаров засвідчував, що у Рязанській губернії першої половини XIX ст. дівчата та хлопці

14–16 років збиралися біля церкви на Великдень, Різдво, Спаса, Зелені свята, знайомились, а коли поверталися з церкви, то вже трималися за руки [5, с. 97].

Дієвою формою спілкування, а тому й виховання молоді були побратимство та посестринство, що були своєрідними формами індивідуальної взаємодопомоги, в основі яких лежало духовне споріднення, що виникало між хлопцями та дівчатами внаслідок спільного здійснення певних обрядових дій релігійно-морального змісту.

Етнографічні спостереження доводять, що побратимство та посестринство вже у XIX ст. виходили із широкого вжитку. Однак пережиткові форми простежувались ще й у 40-ві рр. XX ст.

Обов'язковим елементом обряду братання у молоді був обмін натільними хрестами («хрестовий брат»), присяга перед іконою. Інколи побратимами могли бути люди різних національностей, але обов'язково одновірці. Обряд супроводжувався подарунками – худобою, бджолами. Після братання майбутні діти побратимів уважались родичами [6, с. 774]. Оформлення таких відносин відбувалося в присутності односельців, які тим самим санкціонували цю подію. Цей факт доводить вагоме місце та роль побратимства як одного з важливих соціальних інститутів у східнослов'янській етнопедагогічній системі.

«Сестрилися» також таким чином. Відмінність полягала в характері взаємообміну подарунками, серед яких хустки, плахти, полотно, рушники та ін. На Київщині кумилися між собою дівчата чи молоді жінки, що мали малих дітей, обмінюючись хлібом, полотном. Дівочі товариства, на відміну від парубоцьких, не вели до встановлення відносин побратимства чоловіків посестер, не вважались родичами і їхні діти [7, с. 202].

Інколи браталися представники різних статей: дівчата, які ще не мали судженого, з парубками. Наприклад, на Черкащині кумилися здебільшого хлопці та дівчата: дівчата плели вінки і прикрашали ними хлопців [7, с. 203]. Звичай символізував бажання дівчини або хлопця бачити в тих, із ким вони покумилися, близьких друзів.

Звичаєм побратимства, посестринства відносили дружби і взаємодопомоги скріплювалися на все життя і ставали морально обов'язковими і священними, як і родинні зв'язки. Побратими і посестри брали участь у господарських і сімейних справах: вирішували питання сватання і одруження своїх дітей, допомагали при хворобі та матеріальних нестатках тощо. Такі відносини народна педагогіка трактувала як ідеально-показові, що протистояли корисливості, злобі і т.д.

Незгода між побратимами (посестрами) у східнослов'янській народній педагогіці вважалася великим гріхом, особливо негативно сприймалися свідчення один проти одного, недотримання

чистоти фізіологічних відносин та шлюб між ними та членами сімей.

Важливим джерелом дослідження форм спілкування у молодіжній громаді є сусідство та земляцтво, яке належало до виду спорідненості, або ґентилізму, що характеризує зв'язки за місцем народження та проживання.

У білорусів, українців, росіян у XIX ст. існував звичай взаємодопомоги сусідам: «талака», «помачы» у білорусів, «толока» в українців, «супряга» у росіян – форма колективної роботи всіх мешканців села під час збирання врожаю у сусідів, у якій брали участь і дівчата та парубки, осягаючи соціальні норми, цінності й зразки поведінки: навички взаємодопомоги й взаємовиробничості у трудовій діяльності, в атмосфері шанобливого й доброзичливого ставлення до праці. На полі сусіда (згідно з народно-педагогічними приписами) треба було працювати старанніше й краще [8, с. 34].

Однією з головних форм спілкування та інститутів соціалізації на етапі дівування та парубкування для неодруженої молоді були своєрідні дівочі і парубочі громади у формі вечорниць/досвіток (восени-взимку) та вулиці (навесні-влітку). Цей невід'ємний складник молодіжної субкультури викликав зацікавлення етнографів ще у середині XIX ст.

Інститут вечорниць (як невід'ємний складник східнослов'янської народної педагогіки) свідчив про набуття соціалізацією якісно нових ознак, вимірів, зміну її загальної спрямованості. Поруч з іншими соціалізаційними аспектами (господарськими, соціальними, обрядовими) на перший план виступає комунікативний, визначальними моментами якого стають кохання та одруження, а також процес формування та регуляції гендерної поведінки в середовищі молодіжної громади; молодь отримує певну свободу дій, вже не перебуваючи постійно під контролем батьків. Одночасно зростає міра особистої відповідальності дівчини за власні вчинки та поведінку, вимоги до якої з боку інститутів соціального контролю стають жорсткішими.

Як і в Україні, в Росії та Білорусії вечорниці також мали виробничу основу. Дівчата пряли, вишивали, плели з вовни, але включались і розважальні елементи, а подекуди призначались для розваг молоді, хоча й супроводжувались виконанням певних видів робіт. Незалежно від цього вони мали на меті гуртування юнаків та дівчат, забезпечення дошлюбного спілкування молоді [9, с. 78].

Подекуди у таких вечорницях брала участь не лише молодь, а й старші члени громади [9, с. 80], що забезпечувало передачу фольклорної спадщини етносу, цим самим виконуючи виховні функції общини.

Проведення вечорниць регламентувалося чіткою системою умов та вимог. Східнослов'янською народною педагогікою

XIX – першої чверті XX ст. визначалася низка педагогічних вимог щодо перебування молоді на вечорницях: уважалося негарним, коли парубки та дівчата затримувалися допізна, особливо це стосувалося дівчат; практично усі турботи, пов'язані з улаштуванням вечорниць та досвіток, покладалися на дівчат: вони визначали місце щоденних зібрань (хату), домовлялися з господарями, забезпечували необхідними матеріалами, а також продуктами для приготування спільної вечері.

Більшість дослідників указують на суто платонічний характер стосунків поміж статями на вечорницях: хлопці з повагою ставились до дівочої честі і не переходили тієї формальної межі, за якою починалася розпуста [10, с. 354].

Здебільшого «дівчина стидалася хлопця (...) Во постояв трохи, подивилось єдне на другого... Не можна по ночах було волочитися – батько сварився» [11, с. 28]. В Україні та Росії у XIX ст. суворо дотримувалися обмежень на спілкування у присутності дорослих. Так, наприклад, існувало табу на розмови під час танцю, навіть у проміжках між танцями групи хлопців та дівчат мали зберігати певну дистанцію [12, с. 82].

Висновки і пропозиції. Отже, молодіжні об'єднання посідали важливе місце у громадському спілкуванні східних слов'ян. У парубків та дівчат формувалися естетичні уподобання, основи гуртової та особистої поведінки, емоційний та інтелектуальний досвід, засвоювалася фольклорна спадщина етносу. Вірність клятві формувала поняття про дружбу і честь як вищі моральні якості.

Підсумовуючи, зазначимо, що ярмарки, побратимство та посестринство, сусідство, вечорниці / досвітки / вулиця були головними осередками соціалізації селянської молоді юнацького віку, адже тут дівчата та парубки могли краще пізнати протилежну стать, опанувати стиль та форми поведінки, властиві дорослим, здобути певні знання та досвід у сфері особистих стосунків. Спостерігається також подальше закріплення статевої диференціації сфер активності, праці та стилів самореалізації.

Список використаної літератури:

1. Бондарчук В., Федосик А., Сержпутовский А. Быт белоруса. Минск, 1877. 324 с.
2. Диев М. Некоторые черты нравов и обычаев жителей Нерехотского уезда. Чтения в Императорском Обществе Любителей и Древностей Российских при Московском Университете. 1846. № 2. С. 19–26
3. Ефименко А. Исследование народной жизни. Москва, 1884. Вып. 1. 382 с.
4. Сумцов М. Парубоцькі братства. Киевская Старина. 1890. Кн. VI. С. 472–493.

5. Макаров М. Добавок к заметкам моим о землях Рязанских. Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей Российских при Московском университете. 1846. № 3. С. 91–97.
 6. Боржковский В. Парубоцтво как особая группа в малорусском сельском обществе. Киевская Старина. 1887. № 8. С. 760–776.
 7. Дикарев М. Збірки сільської молодіжі на Україні. МУРЕ. Львів, 1918. Т. XVIII. С. 170–275.
 8. Фурман И. Матар'ялы дакрештьянского быта. Витебск, 1880. 56 с.
 9. Данильченко Н. Этнографические сведения о Подольской губернии. Каменец-Подольский, 1869. Вып. I. 57 с.
 10. Касяненко І. Молодецькі звичаї в селі Боярці Київського повіту. Киевские губернские ведомости. 1863. № 44. С. 354–371.
 11. Николаев А. Свадебные обряды малоруссовъ Суджанского уезда (Изъ журнала «Москвитянин» № 7–8). 40 с.
 12. Добровольский В. По Смоленской губернии, заметки из поездки в 1892 г. Минск, 1894. 94 с.
-

Okolnycha T. Forms of social communication of the Eastern Slavic boys and girls of 19th – first quarter of 20th century

In the article, the author, based on the analysis of ethnographic sources of 19th – first quarter of 20th century, reveals the main forms of social communication of the Eastern Slavic boys and girls. The publication focuses on the following forms of public communication among young people: fairs, neighborhood, posestrynstvo (sisterhood) and pobratymstvo (brotherhood), evenings / dosvitkys / street, which contributed to the formation of stereotypes of behavior of the Eastern Slavic youth, which were the determining vector of personality development; formation of aesthetic preferences; bases of collective and personal behavior; emotional and intellectual experience; the assimilation of folklore heritage of an ethnic group; faithfulness to oath shaped the notion of friendship and honor as higher moral qualities.

The author comes to the conclusion that fairs, sisterhood and brotherhood, neighborhood, evenings / dosvitkys / street essentially the main centers of socialization of peasant youth of young age, girls and boys could better understand the opposite gender, master the style and forms of behavior inherent to adults, gain some knowledge and experience in the field of personal relationships. There is also observed a further strengthening of the sexual differentiation of spheres of activity, work and self-realization styles.

Key words: Eastern Slavic youth, ethnographic sources of the 19th – first quarter of the 20th century, fairs, brotherhood and sisterhood, neighborhood, evenings / dosvitkys / street.